

Ètica aplicada: la funció de la filosofia en la cooperació interdisciplinària

BEGOÑA ROMÁN I MAESTRE

UNIVERSITAT DE BARCELONA
broman@ub.edu

Article rebut el 17 d'octubre de 2023 i acceptat el 28 de novembre de 2023

Resum: Tres són els objectius d'aquest article. Primer, des d'un discurs metareflexiu, clarificar què és i com es fa l'ètica aplicada. És propi d'aquesta dur a terme, en societats tècniques i moralment plurals, una tasca cooperativa i interdisciplinària en la resolució de problemes. Segon, explicitar la funció de la filosofia en la tasca interdisciplinària de l'ètica aplicada. En concret ens cenyirem en cinc aspectes: 1) Aportar la mirada metareflexiva i postconvencional, amb pretensió d'universalitat normativa, sense desconsiderar la situació en què s'està. 2) Desfer malentesos lingüístics i aclarir altres termes. 3) Detectar supòsits morals que, en un entorn moralment plural, requereixen justificació o superació. 4) Aportar conceptes de la tradició filosòfica que ajuden a il·luminar la problemàtica en qüestió. 5) Analitzar els arguments i esbrinar la importància que se'ls atorga i per què. El tercer i darrer objectiu rau a subratllar la importància de la fonamentació també en aquesta ètica, que es mou en l'equilibri malabar entre el seu compromís amb l'hermenèutica crítica dels contextos, els coneixements de què disposem i les possibilitats d'eficàcia i viabilitat de les seves recomanacions. El seu revisionisme no és ni relativisme ni mer pragmatisme.

Mots clau: ètica aplicada, metaètica, interdisciplinarietat, responsabilitat, fonamentació

Applied Ethics: the role of Philosophy in interdisciplinary cooperation

Abstract: This article has three objectives. Firstly, to clarify what applied ethics is and how it is implemented from a meta-reflective discourse. Applied ethics carries out cooperative and interdisciplinary work in the solution of problems in technical and morally plural societies. Secondly, to make the role of philosophy explicit in the interdisciplinary work of applied ethics. In particular, we will focus on five aspects: 1) To provide a meta-reflective and post-conventional view, with intention of normative universality, without disregarding the situation in which we find ourselves. 2) To undo linguistic misunderstandings and to clarify other concepts. 3) To detect moral assumptions that, in an environment that should be morally plural, require either justification or overcoming. 4) To contribute concepts from the philosophical tradition that help to illuminate the problem in question. 5) To analyze the arguments and find out the importance given to them and why. Thirdly, the last goal is to underline the importance of the foundation of

this ethics, which moves in the juggling balance among its commitment to the critical hermeneutics of the contexts, the available knowledge to us, and the possibilities of effectiveness and feasibility of its recommendations. Its revisionism is neither relativism nor mere pragmatism.

Key words: applied Ethics, metaethics, interdisciplinarity, responsibility, foundation

1/ Introducció

Dividirem aquest escrit en tres parts, que es relacionen amb els tres objectius que ens proposem. En la primera part, des d'un discurs metareflexiu, volem clarificar què és i com es fa l'ètica aplicada. És propi d'aquesta dur a terme una tasca cooperativa i interdisciplinària en la resolució dels problemes que sorgeixen en societats tècniques i moralment plurals. Començarem amb aclariments conceptuals, ens detindrem en algunes de les causes que van concórrer a l'origen de l'ètica aplicada, i en el mètode deliberatiu amb què, des de la cooperació interdisciplinària, afronta les problemàtiques.

En la segona part, amb l'objectiu d'explicitar la funció de la filosofia en aquesta tasca interdisciplinària de l'ètica aplicada, ens centrarem en cinc aspectes: 1) La filosofia aporta una mirada metareflexiva i postconvencional, amb una pretensió d'universalitat normativa i, no obstant això, sense desconsiderar la situació en què s'està. 2) La filosofia ha de desfer malentesos lingüístics i aclarir-ne d'altres. 3) Ha de detectar supòsits morals que, en un entorn que ha de ser moralment plural, requereixen justificació o superació. 4) La filosofia pot contribuir amb conceptes de la seva tradició que ajuden a il·luminar la problemàtica en qüestió, enriquir el plantejament i la discussió sobre propostes de solució. 5) Pot analitzar els arguments, la seva coherència, i esbrinar la importància que se'ls atorga i per què.

Si bé l'ètica aplicada es mou en l'equilibri malabar entre el seu compromís amb l'hermenèutica crítica dels contextos, els coneixements de què disposem en aquest moment, i les possibilitats d'eficàcia i viabilitat de les seves recomanacions, el continu revisionisme de la seva tasca no és ni relativisme ni mer pragmatisme. Per això acabarem, a la tercera part, subratllant la importància, també en aquestes qüestions d'aplicació de l'ètica on el principal objectiu és més pràctic que teòric, de la fonamentació.

2/ Què és i com es fa l'ètica aplicada: una visió metareflexiva

Per resumir en què consisteix l'ètica aplicada i el paper que hi té la filosofia des d'una visió metareflexiva del seu quefer, seguirem el magnífic article de Kurt Bayertz «La moral como construcción. Una autoreflexión sobre la ética aplicada» (Bayertz, 2003).

Cal començar aclarint que, si bé aquí parlarem de l'ètica aplicada en singular, allò més usual és anomenar-la segons els diferents sectors on s'aplica. Es distingeix així la bioètica (la més desenvolupada de les ètiques aplicades), l'ètica dels negocis, dels serveis socials, dels mitjans de comunicació, etc. Hi ha, però, un aire de família, un fil conductor, en totes: s'apliquen a la resolució de problemes reals d'un determinat sector més professionalitzat o menys; és una ètica normativa, i la discussió s'institucionalitza en comitès deliberatius.

L'ètica aplicada es caracteritza perquè neix per la demanda social dels professionals,¹ davant la necessitat d'haver de prendre decisions complexes, que van més enllà del respectiu domini i saber, perquè involucren valors i tenen conseqüències públiques amb gran impacte en el futur. Recordem la dita, ja esdevinguda un tòpic en l'ètica aplicada, del repte que suposa la tecnologia a l'ètica: «No tot el que tècnicament es pot fer és èticament correcte fer-ho». Precisament per la dificultat i complexitat de les decisions, no es prenen a títol personal ni aïlladament, per això s'institucionalitzen comitès d'ètica, que tenen com a tasca fonamental la deliberació i proposta de recomanacions davant problemàtiques concretes.

Certament, els problemes de l'ètica aplicada no tenen una solució fàcil, perquè les respostes tradicionals, o bé no serveixen o no hi ha un consens entre la població o, senzillament, no hi ha precedents perquè es tracta d'un problema nou. Sovint són les noves possibilitats de decisió i acció que obre la tecnologia² les que generen noves problemàtiques ètiques, però també es qüestionen altres maneres habituals de procedir. Per posar-ne algun exemple: són problemes nous el transplantament d'úter o la delegació a algorismes de tasques i decisions tradicionalment fetes i preses per humans. Hi ha problemes que són vells, com ara les qüestions d'interrupció voluntària de la gestació o la petició de l'ajuda a morir, que, amb el canvi de valors o la maduresa moral de la societat, exigeixen altres respostes que les tradicionals. En paraules de Bayertz:

Esto nos permite destacar una propiedad característica de los problemas de la ética aplicada que aún no ha sido mencionada. Los "problemas" resultan ser opciones de actuación que no se pueden clasificar de forma clara y determinante como "admisibles" ni tampoco como "despreciables" desde el punto de vista moral. Su problematicidad normativa se expresa en que se discute

1. Si bé els professionals fan aquesta demanda d'ètica aplicada, s'ha de dir que als EUA hi va haver alguns escàndols que també van contribuir que naixés. Pensem en l'experiment a Tuskegee (que dona lloc a l'informe Belmont, text fundacional de la recerca en subjectes humans) o el cas Watergate (que fomentà l'extensió de la *Business Ethics*).
2. Tot i la diferència que es pugui establir entre tècnica i tecnologia, farem servir preferentment la paraula *tecnologia*, ja que és el terme més emprat en la bibliografia.

en términos de “por un lado-por otro lado”, sin que ni uno ni otro destaque más desde el principio. Existen buenos argumentos tanto para una parte como para la otra. (...) La ética aplicada emerge en una especie de zona intermedia moral. Su campo es un claroscuro de carácter evaluativo o normativo, en el que las luces y las sombras no están aún claramente decididas, y que, ante todo, deben ser delimitadas. Dicho de forma menos metafórica: prevé la existencia de problemas *morales no solucionados* y presupone la necesidad de encontrar una solución para los mismos (Bayertz, 203: 56).

Els tipus de preguntes i problemes de l'ètica aplicada són, com bé ha definit Ferry, tràgics (Ferry, 2017), perquè com que no és una qüestió merament tècnica, moltes de les respostes confrontades tenen part de raó, no es poden prioritzar totes, i hi ha motiu per preocupar-se'n i ocupar-se'n atesos els impactes que comporten.

Fent-se ressò dels girs hermenèutic, lingüístic i pragmatista de la filosofia contemporània, l'ètica aplicada assumeix que sempre es pensa des d'un context concret que condiona tant el problema com la mirada des de la qual s'aborda. Igualment, el desenvolupament de la consciència moral que es té en un determinat moment condiona la lectura que se'n fa i n'emmarca la deliberació.

L'ètica aplicada, des del gir lingüístic, constata que els conceptes morals tenen història, que quasi sempre les paraules venen carregades de denotacions i connotacions morals. Per això no ha d'estranyar que en els documents de l'ètica aplicada hi hagi sovint un glossari que aclareix el significat que s'atorga a les paraules. Tampoc s'ha de menystenir que la mateixa interdisciplinarietat, inherent a l'ètica aplicada, exigeix posar-nos d'acord en l'ús de les paraules per entendre'ns més enllà dels respectius argots disciplinaris.

L'ètica aplicada és d'esperit pragmatista, és a dir, pensem perquè tenim problemes reals que exigeixen solucions amb certa urgència. No es va a la recerca de discussions profundes i abstractes (de temes que sempre han ocupat la filosofia, com ara la justícia, la mort, la veritat, etc.), sinó que, cenyint-se a casos particulars, que són els que plantegen el problema, ha de proposar un curs d'intervenció, el millor de què disposem avui. Així, tornant als exemples, en l'ètica aplicada no parlem de la vida o de la mort, sinó de si hem de mantenir en vida un nen anencefàlic o acceptar la petició de la prestació de l'ajuda a morir d'una persona amb greu patiment mental, o retirem la tutela a uns pares per haver maltractat els seus fills.

La diferència entre pensar temes i deliberar sobre problemes explica la vocació pràctica, pública i normativa de l'ètica aplicada: és una ètica de la responsabilitat. La pregunta la fa algú que està en una situació de patiment, o un departament o una institució que no sap què cal fer davant un determinat problema. De l'ètica aplicada no se n'espera un gran manual antropològic o metafísic, sinó una recomanació que contingui unes directrius per prendre

decisiones raonades i raonables per a un problema concret, davant el qual es pot actuar de diferents maneres, i hem de decidir com a societat quina creiem que és la més adequada.

La resposta als problemes a què es dedica ha de venir d'un marc ampli –com és l'ètica cívica, o mínima, com l'anomena Cortina (Cortina, 1986)– que respecti les ètiques personals, molt diferents en societats pluralistes com les nostres, i les ètiques professionals (deontologies incloses), però també considerant l'ètica de l'organització que fa la pregunta i que l'ha de dur a terme seguint la recomanació o no. Cal recordar que els comitès d'ètica solen ser consultius.³ L'ètica aplicada no substitueix la responsabilitat del professional ni la de la principal persona afectada pel problema, però donada la particularitat de la pregunta, complexa, tràgica, quan s'adreça a un comitè, vol conèixer els parer d'unes persones que s'han parat a pensar juntes des d'una mentalitat ampliada i des d'un universalisme interactiu (Benhabib, 2006).

Plantejats des d'una definició negativa, es podrien resumir els tres aspectes de la tasca de l'ètica aplicada així:

1) No s'aborden qüestions estrictament tècniques, malgrat que necessitem els coneixements que aporten les diferents disciplines concernides.

2) No supleix la moral dels afectats, ni la personal de les persones destinàries del servei, ni la professional ni l'organitzativa.

3) No n'hi ha prou ni amb la bona voluntat d'aquestes persones ni amb el sentit comú ni amb el mer consens. No es tracta, en absolut, d'una negociació. L'objectiu és una ètica normativa que va més enllà d'una negociació d'interessos o d'un peritatge tècnic.

L'ètica aplicada se la juga tant en la legitimitat de les seves recomanacions (fruit d'una tasca deliberativa en què es ponderen valors, conseqüències i els procediments més adients donat un cas i circumstàncies concretes), com en l'eficàcia i factibilitat de les seves recomanacions a curt o mitjà termini. Per tot plegat, es necessita la cooperació interdisciplinària. Ara cal esbrinar la funció de la filosofia en aquesta tasca cooperativa interdisciplinària de l'ètica aplicada.

3/ La funció de la filosofia en la cooperació interdisciplinària de l'ètica aplicada

En aquesta tasca deliberativa la filosofia té una funció, però és una més amb la de les altres disciplines concernides. La persona del filòsof o filòsofa ja no és la d'un Sòcrates que, privada i individualment, va a l'àgora a remoure la consciència dels ciutadans amb preguntes incòmodes. Ara les preguntes ens

3. No és el cas dels comitès d'ètica de la recerca, sense el seu permís aquesta recerca no es pot fer.

venen donades. Diferentment de Sòcrates i la seva visió platònica, la resposta no està esperant a donar a llum, no es tracta de descobrir-la. La resposta es crea fruit de la deliberació i el consens d'un comitè. Tampoc es tracta que la filòsofa o el filòsof sigui un tribú del poble, des d'una especial visió dels fets i un clar activisme polític, a la manera de Sartre (Bayertz, 2003).

No obstant això, l'empremta de Sòcrates roman en el mètode: hi ha un diàleg socràtic, una discussió pública, amb el desig d'anar esbrinant la millor solució, que, contràriament als sofistes, no sempre serà la més aplaudida, tot i que ha de ser ben explicada, perquè es vol convèncer el públic que és, al cap i a la fi, la ciutadania. També en la línia socràtica, fem ètica aplicada amb una pretensió transacadèmica de servidors públics, al servei d'una organització (departament de drets socials, o un hospital, etc.) que ens fa les preguntes i espera una resposta que pretén ser normativa; no qualsevol resposta.

Ens centrarem en cinc dimensions de la funció de la filosofia en aquesta tasca interdisciplinària de l'ètica aplicada per esbrinar, en concret, què pot esperar-se de la presència de la filosofia.

En primer lloc, de la filosofia s'espera que aportï una mirada metareflexiva i postconvencional, amb pretensió d'universalitat normativa. És propi del discurs filosòfic pensar críticament des d'una distància que posa en dubte el mateix plantejament del problema. No deixa de ser l'actitud típicament filosòfica de pensar des dels límits i des dels marges, per veure si en el mateix plantejament de la pregunta s'assumeixen acríticament uns supòsits que es poden qüestionar o, si més no, plantejar com a contingents.

L'ètica aplicada requereix unes competències ètiques, anomenades postconvencionals, en les escales de Kohlberg (Kohlberg, 1992) i Gilligan (Gilligan, 1998, 2013) que entrena el fet de treballar en problemàtiques ètiques. La formació en filosofia promou aquesta competència de qüestionar l'estatu quo; d'això parlava Arendt quan defensava la mentalitat ampliada (Arendt, 2002).

En l'ètica aplicada hi ha un desig normatiu, sense desconsiderar la situació en què sempre s'està. No només fa recomanacions de curs d'acció, sinó que ho fa proposant normes: construeix moral. D'aquesta manera, no només va a millorar les persones mitjançant l'acció, sinó que pretén millorar la mateixa moral, ampliant-la de continguts tot resolent problemes morals (Bayertz, 2003). Aquesta construcció de normes intenta esquivar fal·làcies ben conegudes en el món filosòfic (com ara les fal·làcia naturalista, decisionista, legalista, etc.).

Sempre es pensa en, des de i per a unes circumstàncies. Les nostres no només són moralment pluralistes, sinó que volem que ho continuïn sent: el pluralisme és signe de llibertat de consciència i d'elecció en les maneres de pensar i viure. Per això, el marc teòric des d'on es fa l'ètica aplicada és l'ètica dels mínims cívics, se centra en les qüestions dels drets i deures, de dignitat i justícia, per a qualsevol persona, i deixa en segon pla (no menys important)

les varietats morals en les nocions de felicitat que puguin tenir les persones i les comunitats. Sovint apareixen conflictes d'interessos entre allò que personalment un prefereix i el que és socialment recomanable.

En segon lloc, la filosofia pot desfer malentesos lingüístics i clarificar problemàtiques apel·lant a conceptes acadèmics. Quan en la cooperació interdisciplinària fem servir paraules, la mirada filosòfica ajuda a veure fins a quin punt són apropiats els noms, les metàfores o determinades analogies. De nou, els exemples seran il·lustratius. De què parlem quan diem d'un robot o d'un cotxe que són «autònoms»? Quan es discuteix l'aplicació als animals de termes com «drets» o «dignitat», és en el mateix sentit que quan els referim als ésser humans? I què cal dir de la «intel·ligència artificial»? O quan discutim com s'ha d'anomenar una problemàtica, perquè no és indiferent parlar de gestació per substitució, o subrogada o ventre de lloguer, etc., sabem que la qüestió dels noms és important per a la qüestió de les coses.

A més a més, amb la tria de noms també és important ser clars i fer-nos entendre. No cal menystenir, cal insistir en aquesta qüestió, que les recomanacions de l'ètica aplicada no es dirigeixen només a qui ens fa les preguntes. Hi ha un veritable desig de crear moral i convèncer els ciutadans de per què es dona una resposta així i fer entendre els arguments per decantar-nos per una opció abans que una altra. Per això els documents que elaborem en l'ètica aplicada han de ser clars i concisos, sense menysprear el grau de dificultat que la problemàtica sovint comporta.

En tercer lloc, la filosofia pot detectar supòsits morals que requereixen una justificació millor o la seva superació, en un entorn que ha de ser moralment pluralista, quan hem vist que no són coherents amb els valors pels qual ens volem caracteritzar en aquests tipus de societats. En aquest procés reflexiu i deliberatiu propi de l'ètica aplicada s'espera de la filosofia que detecti biaixos o els inevitables prejudicis que la formació professional i l'ètica personal poden comportar. Aquests biaixos tant poden ser inconscients, ideològics o, amb l'explícit desig d'imposar una opció, esdevenir un conflicte d'interès.

La formació i l'entrenament en filosofia moral ens fa més avesats a fer preguntes sobre la consistència dels supòsits de què partim;⁴ fins a quin punt una conclusió es deriva d'una evidència o prova empírica o ens extralitem en aquelles conclusions i afloren altres supòsits.

El filòsof o la filòsofa no és un expert en moral (Bayertz, 2003), però sí en el discurs ètic; té millors competències (fruit de l'exercici i l'estudi) en la deliberació i és capaç d'acceptar les limitacions argumentatives, contraintuï-

4. No estem dient que sigui un privilegi de la formació en filosofia, ni molt menys que aquesta disciplina tingui el monopoli de l'educació en el pensament crític. Sí que volem fer èmfasi que l'estudi de la història de la filosofia o les diverses filosofies (sobre la ciència, el coneixement, la cultura, la moral, etc.) que formen part del currículum de la formació filosòfica fomenten aquesta visió metareflexiva i crítica.

tives, o les contradiccions que un altre col·lega li pot fer veure. No es tracta, en absolut, que el filòsof o la filòsofa estigui en un atalaia privilegiada que li permet veure la qüestió *sub specie aeternitatis*, però sí que la seva formació els fa ser més conscients de l'hermenèutica crítica dels contextos amb tot el que això comporta, i més en una societat accelerada com la nostra.

A tall d'exemple, podem recordar que és bastant freqüent sentir que la tecnologia és axiològicament neutra, quan caldria discutir si ho és realment. Així mateix podem discutir fins a quin punt la consideració del robot social com a agent moral, perquè és capaç d'interactuar amb persones, és una analogia i una adscripció adequada. Però, a la vegada, aquesta preguntes fan replantejar a la filosofia qüestions com ara què significa ser agents morals; i si podríem aplicar, seguint la mentalitat ampliada d'Arendt (Arendt, 2002) i l'universalisme interactiu de Benhabib (Benhabib, 2006), el concepte de valor en si i de dignitat a aquests éssers artificials.

O, amb un altre exemple, podem constatar la contradicció de prohibir la venda d'òrgans i alhora permetre, sota el concepte de compensació econòmica, tot i que força elevada, la «donació» d'esperma o òvuls. Així com detectem la necessitat de comprar plasma per fabricar hemoderivats, fàrmacs vitals per a moltes persones, però prohibim de fer-ne la compra al nostre país perquè preferim mantenir un sistema altruista que sigui pròpiament de donació i altruista. Són aquestes incoherències les que exigeixen la necessitat de ponderar la mena d'arguments per esquivar l'arbitrarietat i la injustícia.

El deure de vetllar pel pluralisme moral fa que haguem d'estar més atents a la diversitat de parers i escoltar sempre quina en seria l'antítesi, el contraargument, sense oblidar, i no és sobrer de dir, el parer dels principals afectats pel problema. Per això no és d'estranyar que, com que és més fàcil acordar el que ningú vol, perquè es considera dolent, sovint es comença explicitant els extrems (per excés i defecte en línia del *mesotés* aristotèlic) per anar acoant, en ponderació, els cursos d'acció intermedis més aconsellables per a la situació.

En quart lloc, la filosofia pot aportar conceptes de la història de la filosofia que ajuden a il·luminar la problemàtica en qüestió. Des dels conceptes filosòfics podem ajudar a il·luminar el cas o la problemàtica de la qual es discuteix. Pensem en el concepte d'*autonomia*. En el jurament hipocràtic, per exemple, no apareix el concepte de *respecte* a l'autonomia de la persona, ni cap referència al consentiment informat. Però des de finals del segle xx s'ha anat abandonant un model de relació metge-pacient paternalista i apareix una medicina centrada en el pacient en què esdevé agent corresponsable de la seva salut des de la seva autonomia.

Quan aquesta autonomia s'instal·la com a principi en l'àmbit bioètic i dels serveis socials, cal especificar en quin sentit l'entenen. Podem aprofundir si es concep des d'un marc més individualista i liberal sense altre límit que no perjudicar tercers, perquè cadascú sobre si mateix és amo i senyor (Mill,

2013) i cal respectar les seves preferències. O si la podem entendre també des d'una perspectiva més kantiana, en què la concepció de dignitat obliga a posar-se deures també vers un mateix (Kant, 2002).

Tanmateix, també podem discutir si aquests conceptes d'autonomia estan massa arrelats a teories de la justícia, abstractes, racionals, d'éssers genèrics, que obliden el paper de la criança i les institucions en la forja de l'autonomia personal, que és relacional, contextualitzada, com han explicat les ètiques de la cura (Benhabib, 2006). O, anant més enllà, podem plantejar si aquella autonomia encara és massa liberal, poc republicana, i té en poca consideració les estructures de dominació i intervenció arbitrària, malgrat que un subjecte no ho visqui com a tal (Pettit, 1999).

Totes aquestes precisions, que comencen en la noció de *llibertat* són cabdals, per exemple, a l'hora de valorar com de lliure i voluntària és la decisió d'una persona que demana l'eutanàsia o dona el seu consentiment a ser acompanyada per un robot assistencial.

Una altra aportació de la filosofia pot venir des del concepte de *justícia* (de la intervenció que hi té la sort, de què es considera un mèrit per accedir a recursos escassos, etc.), i de les teories del reconeixement (Honneth, 1997). Des d'aquestes teories es pot analitzar, posem per cas, si les polítiques públiques han d'anar més enllà de qüestions de distribució de recursos i considerar la lluita pel reconeixement de certs col·lectius estructuralment invisibilitzats pels focus d'atenció més estrets.

Amb aquests exemples només volem mostrar com la filosofia pot contribuir amb els seus conceptes i teories a millorar la comprensió de la problemàtica, o a explicitar la limitada visió que se'n té i, amb vocació clarament pràctica, obrir alternatives d'acció. Al cap i a la fi, hi ha d'haver un compromís amb una opció, no val el mer «no ho sé» socràtic; tot i que aquest no saber la resposta esdevé el motor per generar la reflexió cooperativa a la recerca d'una possible solució. Quan el problema en qüestió és massa complex i no hi acabem de trobar una resposta, des del principi de precaució, la resposta pot ser una moratòria, atès l'alt risc per la desproporció entre el poder fer i la ignorància de les conseqüències d'aquest poder (Jonas, 1995). Es tracta de generar imaginació per veure com uns conceptes teòrics poden il·luminar molt les propostes pràctiques.

Entre aquest conceptes i mètodes, un dels més exitosos ha estat el d'equilibri reflexiu de J. Rawls. Ell mateix reconeix que aquest equilibri no deixa de ser una versió de la prudència aristotèlica (Rawls, 2010). Com molt bé resumeix Bayertz:

La estrategia de creación predilecta de la ética aplicada se acerca bastante a lo que John Rawls denominó “equilibrio reflexivo” (...) La justificación mediante “el equilibrio reflexivo” significa, por tanto, la construcción de una red lo más amplia posible de convicciones que se sostengan mutuamente,

sin que ninguna de ellas ocupe desde el principio una posición privilegiada en dicho entramado. Este modelo, por consiguiente, constituye un nuevo camino para la fundamentación moral, siempre y cuando no esté disponible un fundamento aceptado en general. (Bayertz, 2003: 62-63)

En aquest sentit, un cinquè i darrer aspecte de com la filosofia contribueix a la tasca cooperativa interdisciplinària de l'ètica aplicada consisteix a analitzar els arguments i esbrinar la importància que se'ls atorga i per què. Aquesta tasca de ponderar no és exclusiva de la filosofia, si bé és cert que a la nostra tradició ha rebut molta dedicació. Es tracta de treballar en la contingència, del que podria ser d'una altra manera; es tracta d'argumentar també per què fins ara aquesta és la millor que se'ns acut i disposem.

Hi ha un compromís a resoldre el problema que se'ns planteja, o si més no, pal·liar els efectes nocius que se'n deriven. En aquest sentit, cal enraonar per què, malgrat que els quatre principis de la bioètica són, per exemple, *prima facie*, en aquest cas o situació, optem per prioritzar-ne un i no l'altre; o davant la ponderació d'impactes per què se'n prioritzen uns abans que altres (Beauchamps i Childress, 1999).

La qualitat argumentativa és quelcom important quan parlem de valors i de les raons morals de per què s'ha decidit una opció i no un altra. Podem oferir argument deontològics, o conseqüencialistes, o enfocar la discussió sobre el procediment més adient per respectar un dret i evitar certes conseqüències, però cal argumentar bé. No deixem d'esperar que aquesta qualitat argumentativa, fruit de la cooperació interdisciplinària, serveixi per millorar la competència o maduresa ètica de la ciutadania, la formació en ètica dels científics que intervenen en la discussió, així com els filòsofs i filòsofes millorem els nostres coneixements científics. Al cap i a la fi, les ètiques aplicades neixen a partir del desig i necessitat d'acostar posicions entre les humanitats i les ciències.

4/ El revisionisme i el compromís: la fonamentació de l'ètica aplicada

De l'article de Bayertz, que ens ha servit de guia i del qual subscriuim gairebé totes les seves tesis sobre l'ètica aplicada, només en tenim una única discrepància, però filosòficament important. Es tracta de la crítica al que ell anomena fundacionalisme, que es conforma en un pragmatisme rawlsià. La nostra proposta, que a continuació defensarem, està més ancorada en una proposta de fonamentació per a l'ètica aplicada des de l'ètica de la responsabilitat d'Apel⁵ i el seu pragmatisme transcendent.

5. Seguim algunes de les tesis que ja es van defensar a «La ética del discurso en la bioética» (Román, 2017: 303-321).

L'ètica del discurs és una ètica que defensa el consens com a criteri legitimador de la moral, però no és una mera ètica del consens com la que es podria derivar d'una proposta a la rortyana, que defensa, entre d'altres, la prioritat de la democràcia per sobre de la filosofia (Rorty, 1996); entre d'altres motius perquè els pragmatistes com Rorty tampoc aspiren a la universalitat i a la deontologia, cosa que sí que fa l'ètica aplicada. L'ètica aplicada no va de mers consensos fàctics (pactes estratègics), s'incorre en fal·làcies decisionistes, encara que ho siguin d'una majoria, si l'argument no és bo. S'incorre, a més, en una mera moralitat convencional que no aspira al nivell postconvencional crític i reflexiu.

Com hem vist, l'ètica aplicada, com l'ètica dialògica, es pren molt seriosament l'argumentació. Tot i el revisionisme a què sempre està oberta, busca el curs d'accions més ben argumentat en el moment en què ens trobem. Per això ens pren temps en la discussió. Per això la revisió i l'actualització contínues. Per això mateix és fonamental, valgui la redundància, la qüestió de la fonamentació, tasca cabdal en l'ètica filosòfica.

Des de la perspectiva de l'ètica dialògica, aquesta consisteix a fer explícits el pressupostos universals i necessaris del debat pràctic. L'apriori lingüístic inherent al discurs o debat argumentatiu no és un joc lingüístic més en què un pot decidir entrar-hi o no. Tampoc no és un joc cooperatiu més, de manera que els seus imperatius només serien estratègics en tant que orientats a la sagacitat, l'habilitat o l'èxit. La racionalitat comunicativa és la fonamental de la qual emergeixen les altres formes de racionalitat en tant que les condicions de possibilitat. Les normes de la comunitat il·limitada de diàleg, a priori del llenguatge, exigeixen una racionalitat comunicativa primera, fonamental de la qual la segona, l'estratègica, és subsidiària. La raó comunicativa és la que possibilita l'estratègica i la instrumental. El *telos* de la comunicació és l'entesa; els altres fins, de domini, d'èxit, necessiten aquella per ser possible. La mateixa dinàmica científica, la comunitat d'investigadors, ja assumeix aquest procedir en la seva activitat: accepta les regles de la comunicació; la cerca cooperativa de la veritat, l'honestedat (veracitat) i la refutació argumentativa de la hipòtesi.

Raonar és enraonar. No hi ha un punt previ, preracional pel qual un es decidirà a triar la raó o la no raó. I això per dos motius. El primer, perquè l'acte de decidir previ a la raó no tindria més «raó» que el fet de la decisió, cosa que ens torna a introduir en una absència de fonament (Apel, 1992, 10). En aquest cas, tan respectable seria l'opció per la raó com per la irracionalitat. Aquesta proposta, en darrer terme, incorre en fal·làcia decisionista, a substituir la decisió última per la fonamentació última: és una interrupció dogmàtica de la voluntat a favor d'una opció, però res de fonamentació. Si es procedeix així, s'opta per l'absurd de defensar una decisió que pot ser igualment respectable tant si és racional com si no, és a dir, que tant pot ser responsable i moral com no ser-ho. En aquest cas, què converteix en legítima

una decisió o altra? Com es pot constatar, la pregunta clau de la fonamentació, pròpia de l'ètica filosòfica, no és, en absolut, un tema menor per a l'ètica aplicada (Román, 2016).

Podem exemplificar-ho des d'una crítica al principalisme (Beauchamp i Childress, 1999): no s'entén per què prendre's seriosament l'argumentació sobre normes des dels principis si, després, aquests mateixos no tenen raó de ser. Tan dogmàtic és quedar-se en la consciència individual sense raons, com en el dogmatisme dels fets de tradicions o pactes estratègics diversos, encara que vinguin avalats per comitès.

La fonamentació d'Apel rau a assumir que les regles inherents al discurs o debat són enunciats que no es poden entendre sense saber que són veritables; no es poden negar sense incorrer en contradicció performativa o pragmàtica. Si abdiquem de la fonamentació i acceptem els consensos des del mer equilibri reflexiu, incorrem en fal·làcia naturalista (o decisionista, o democràticista), segons la qual del fet no en deriva dret, del pacte empíric per si sol no se'n deriva legitimitat. Aquesta darrera procedeix de l'acord amb les condicions de possibilitat de l'acció comunicativa contra les quals no es pot atemptar. La contradicció performativa o pragmàtica consisteix en la incoherència entre l'acte de dir alguna cosa i allò que es diu; altrament formulat, una autocontradicció entre la proposició afirmada i la utilització realitzativa de la validesa de les regles del discurs per l'acte d'argumentar (Apel, 1992).

Aquestes regles són de tres tipus (Cortina, 1992): 1) una lògica mínima que fa possible argumentar; 2) els pressupostos pragmàtics de l'argumentació (el reconeixement recíproc de les persones com a interlocutors vàlids) i les quatre pretensions de validesa (veracitat, veritat, correcció i intel·ligibilitat) que els interlocutors fan servir cada vegada que emprenen accions comunicatives; 3) les regles de la situació ideal de parla que es pressuposen contrafàcticament. Aquesta situació ideal de parla serveix, diacrònicament, en tant que idea regulativa kantiana, per orientar la història (jutjar si hi ha progrés) i, sincrònicament, és un criteri per criticar els diàlegs reals (Apel, 1998).

Per això no és, en absolut, contingent, sinó fonamental i transcendental, per a l'ètica aplicada, la deliberació i la institucionalització en comitès. Pensar és parlar amb altres. I el que renuncia a argumentar seriosament no només no pren una decisió respecte de la qual no pot exigir respectabilitat, renuncia també a la pròpia autocomprensió, a la racionalitat mateixa (Apel, 1992). Qui argumenta no pot defensar en coherència la posició per la qual refusa argumentar: no té cap altra opció que acceptar el discurs argumentatiu amb les seves normes per demanar després respecte a la norma que ell proposa que l'eximeixin d'argumentar.

La diferència entre comunitat real i ideal de diàleg ve donada per la competència comunicativa fàctica de les persones, les condicions polítiques (de llibertat d'expressió, del temps per a la discussió, etc.). Però aquestes normes, sempre limitades en la seva plena realització en la realitat, no perden la seva

normativitat per possibilitar i guiar el procés. Per això ofereixen un criteri de progrés. Aquest també és important per a l'ètica aplicada: el criteri normatiu exigeix institucionalitzar procediments en què els afectats exposen els seus interessos universalitzables i van consensuant les millors maneres de fer avui.

D'aquesta manera, respecte a la qüestió de la fonamentació, l'ètica del discurs pot enriquir filosòficament l'ètica aplicada donant raó de la institucionalització del diàleg en fòrums democràtic-deliberatius amb la participació dels afectats des d'on consensuar normes concretes, i amb procediments formals ineludibles. Posa límits al mer pragmatisme i al relativisme des de normes universals (transcendentals) inherents a la raó discursiva.

Efectivament, l'ètica del discurs fonamenta per què els comitès d'ètica aplicada institucionalitzen el diàleg com la millor manera de resoldre civilitzadament els conflictes: no és una qüestió contingent que sigui un diàleg, un debat argumentatiu, ni és menor que es tingui en compte la veu dels afectats i els experts. Si l'ètica aplicada ha de fer recomanacions, crear moral (Bayertz, 2003), superar normes morals obsoletes, i vol ser diferent a l'ordenament jurídic o als acords democràtics, ha d'assumir bé aquests procediments formals de legitimació i fonamentació de normes. D'aquesta manera, podran superar-se mers relativismes comunitaris o nacionals, i serem capaços de mantenir-nos en la tensió de pensar el límit des del límit, fidels a aquest *ethos* filosòfic postconvencional irrenunciable a l'ètica.

M. Kettner té molta raó quan explica que si no hi ha teoria moral que, com a marc teòric, doni raó de «l'aplicació», podem incórrer en tres dilemes estructurals sobre els quals l'ètica aplicada pot donar multitud d'exemples que la condemnin a una situació paradoxal o, com a mínim, de gran perplexitat (Kettner, 2003). Aquests tres dilemes tenen a veure amb la noció d'*aplicació*, és a dir, sobre la relació entre teoria i aplicació; amb la qüestió de la fonamentació, si n'hi ha; amb el contingut ideològic de la construcció de la moral.

Al nostre parer, l'ètica del discurs ofereix sortides a aquests dilemes «estructurals». Pel que fa a la noció d'*aplicació*, la proposta d'Apel de complementar la teoria amb una ètica de la responsabilitat històrica dona pistes sobre la noció d'*aplicació*, dotant-la de direcció històrica. L'assumpció històrica i hermenèutica de l'ètica discursiva accepta que tota teoria ètica és fruit d'una situació històrica, i que forma part de la instància crítica que la filosofia moral és pensar més enllà de la seva acceptació: teoria i aplicació es coimpliquen.

L'ètica aplicada no renuncia a cert sincretisme quan s'apropia pragmàticament de conceptes i idees d'altres teories que l'ajuden en la proposta de solució. Però pel que fa a la fonamentació, ja hem demostrat de manera més àmplia que l'ètica dialògica és una teoria ètica que permet denunciar com a arbitrària, sense fonament, la decisió de la majoria o del comitè.

Si la contrastem amb altres teories ètiques, l'ètica del discurs té avantatges a l'hora de fonamentar les decisions.

A l'utilitarisme es gestionen els conflictes des d'una racionalitat estratègica anàlogament a les relacions comercials (Ketner, 2003). La colonització econòmica del món de la vida «naturalitza» aquesta racionalitat com si no hi hagués alternativa i ens condemna als càlculs estratègics i a «consensos ètics» gens discursius i que perden la seva normativitat. Quan la teoria ètica és alguna forma de comunitarisme més o menys neoaristotèlic, la situació és similar: allò convencional de la tradició o dels consensos sociohistòrics poden convertir l'ètica en la principal aliada per mantenir l'*statu quo*. Quan l'ètica del discurs incorpora una teoria crítica de l'ètica en societat i disposa d'una teoria normativa, permet mantenir la ineludible tensió entre allò real i allò ideal, allò factible i allò èticament denunciabile, més enllà d'interessos de majoria (utilitarisme) o de la comunitat (comunitarismes).

En aquest sentit, i pel que fa a la formació dels professionals en l'ètica aplicada, hem d'atendre el perill que subratlla Young: que els estudiants confonguin allò que és convenient dins d'una societat (utilitarista o comunitarista) amb allò que és correcte normativament. De vegades, formant-los a decidir sobre allò «pràctic», podem encegar-los per descobrir allò just (Young, 1986).

Analitzem, finalment, el dilema sobre el contingut ideològic en què poden incórrer determinats comitès ètics. En efecte, els comitès d'ètica han de mantenir un equilibri malabar: d'una banda, s'intenta garantir que siguin una instància de reflexió crítica que creï moral; de l'altra, es deuen a la institució que els acull, cosa que obliga que les seves propostes siguin realitzables i raonables. L'ètica del discurs, amb el seu principi de mediació entre la comunitat ideal i la situació ideal de parla, permet que no es perdin els dos moments ineludibles: el de l'aplicació realista i el moment normatiu que, com a ideal regulatiu, va orientant el canvi.

Certament, és des de la institucionalització del diàleg i des de la democràcia participativa, fonamentats en l'ètica dialògica, que podem avaluar amb criteris racionals (i no cosmovisius ni de mercat), les conseqüències de la tecnologia i de l'augment de la nostra capacitat de decisió que va donar lloc al naixement de l'ètica aplicada. Però també ens permet jutgar si les nostres institucions progressen adequadament o no.

L'ètica aplicada fa un ús públic de la raó (Kant, 2000) en un equilibri malabar que no és ni revolucionari ni merament activista. No és revolucionari perquè hem de continuar amb certa estabilitat i amb la confiança de la institució que fa l'encàrrec. No és un tipus d'activisme més que, en nom de la causa, vol arribar ràpid. L'ètica aplicada no pot claudicar dels matisos, dificultats i necessitat de continuar repensant la proposta i la intervenció a la llum de les conseqüències generades.

Com a conclusió voldríem subratllar tres punts. En primer lloc, l'ètica aplicada s'organitza, s'institucionalitza en comitès interdisciplinaris, independents, moralment plurals; són òrgans col·legiats en què es proposen

recomanacions davants problemàtiques que la moral del moment no sap com ha de resoldre, perquè podrien ser resoltes d'altra manera. Com que les problemàtiques són complexes en entorns d'incertesa, cal assumir riscos en el balanç de riscos i beneficis, i la resposta es construeix.

En segon lloc, com que es tracta d'una ètica construïda per humans i a escala humana, sotmesa als canvis en els coneixements i en les mentalitats, hi ha un compromís amb una opció, però caldrà revisar-la a la llum de més coneixements, i no nomes tècnics, sinó de les conseqüències que la proposta hagi comportat, també en les morals i lleis que hagi creat (Bayertz, 2003). Malgrat aquest revisionisme, l'exercici argumentatiu i deliberatiu es fa seriósament, amb la intenció d'avaluar-lo amb el millor argument que es té en aquell moment. Més enllà del relativisme o del pragmatisme, hi ha unes normes de procediment que comporten normes substantives, com la dignitat dels interlocutors i les normes del diàleg, que també donen raó del mateix equilibri reflexiu que fem servir com a mètode.

En tercer lloc, la funció de la filosofia en l'ètica aplicada ja no és la de la filosofia primera que té la darrera paraula; ni és la pròpia de l'intel·lectual tribú del poble que té la resposta adient just a temps. Però continua present el mateix desig de saber, l'irrenunciable interès emancipatori que caracteritza el pensar filosòfic. Certament, lluny de ser filosofia primera, i des dels irrenunciables desig de saber i interès emancipatori, l'ètica aplicada es posa al servei de la cooperació interdisciplinària en la recerca de millors maneres d'obrar. Hi ha, en aquesta tasca interdisciplinària, una responsabilitat social de la filosofia.

Bibliografia

- APEL, KARL OTTO (1992), *Una ètica de la responsabilidad en la era de la ciència*. Buenos Aires: Almagesto.
- APEL, KARL OTTO (1998), *Teoría de la verdad y ética del discurso*. Barcelona: Paidós.
- ARENDT, HANNAH (2002), *La vida del espíritu*. Barcelona: Paidós
- BAYERTZ, KURT (2003), «La moral como construcción. Una autoreflexión sobre la ética aplicada», Cortina, Adela y García-Marzá, Domingo (Eds.), *Razón pública y éticas aplicadas. Los caminos de la razón práctica en una sociedad pluralista*. Madrid: Tecnos. 47-69.
- BEAUCHAMPS, TOM L. i CHILDRESS, JAMES F. (1999), *Principios de ética biomédica*. Masson: Barcelona.
- BENHABIB, SEYLA (2006), *El ser y el otro en la ética contemporánea. Feminismo, Comunitarismo y Posmodernismo*. Barcelona: Gedisa.
- CORTINA, ADELA (1986), *Ética mínima*. Madrid: Tecnos
- CORTINA, ADELA (1992), «Ètica comunicativa», Camps, Victoria, Guariglia, Osvaldo, Salmerón, Fernando (eds.) *Concepciones de la ética*. Madrid: Editorial Trotta, 177-200.
- FERRY, LUC (2017), *La revolución transhumanista: cómo la tecnomedicina y la uberización del mundo van a transformar nuestras vidas*. Madrid: Alianza.

- GILLIGAN, CAROL (1998), *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- GILLIGAN, CAROL (2013), *La ética del cuidado*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas.
- HONNETH, AXEL (1997), *La lucha por el reconocimiento. Por una gramática moral de los conflictos sociales*. Barcelona: Crítica.
- JONAS, HANS (1995), *El principio de responsabilidad. Ensayo de una ética para la civilización tecnológica*. Barcelona: Herder.
- KANT IMMANUEL (2002), *Fundamentación para una metafísica de las costumbres*. Madrid: Alianza Editorial.
- KANT, IMMANUEL (2000), «¿Qué es la Ilustración?», *Filosofía de la Historia*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 25-37.
- KETTNER, MATTHIAS (2003), «Tres dilemas estructurales de la ética aplicada», Cortina, Adela i García-Marzá, Domingo. (Eds): *Razón pública y éticas aplicadas*. Madrid: Tecnos, 2003, 145-158.
- KOHLBERG, LAWRENCE (1992), *Psicología del desarrollo evolutivo*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- MILL, JOHN S (2013), *Sobre la libertad*. Madrid: Alianza Editorial.
- PETTIT, PHILIP (1999), *Republicanism: una teoría sobre la libertad y el gobierno*. Barcelona: Paidós.
- RAWLS, JOHN (2010), *Teoría de la justicia*. Buenos Aires: Fondo de cultura económica.
- ROMÁN, BEGOÑA (2013), «Los Comités nacionales de Bioética: d'Ètica de Serveis Socials de Catalunya: tomàndoselos en serio». *Jurisprudencia Argentina*. IV: 45-51.
- ROMÁN, BEGOÑA (2016), «La ética del discurso en la bioètica», Ferrer, Jorge José; Lecaros Urzúa, Juan Alberto Molins Mota, Róderic (Coords), *Bioética: el pluralismo de la fundamentación*, Comillas: Cátedra de Bioética de la Universidad Pontificia Comillas. 303-322.
- RORTY, RICHARD (1996), «La prioridad de la democràcia sobre la filosofia», *Objetividad, relativismo y verdad*. Barcelona: Paidós, 239-266.
- YOUNG, JAMES O. (1986), «The immorality of applied ethics», *International Journal of Applied Philosophy*, 3, 3-43.